

İsmayılova V.N.*

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2023.72.108-113

UOT: 347

Azərbaycan Respublikasında kredit fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin hüquqi bazası

Xülasə: Məqalə banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən kredit fəaliyyətinin hüquqi bazasının tədqiq edilməsinə həsr edilib. Müəllif kredit fəaliyyətinin formalaşması və sonrakı inkişafı məsələlərini ətraflı araşdırır. Məqalədə Azərbaycan Respublikasında kredit fəaliyyətinin hüquqi bazasının formalaşmasının təhlilinə xüsusi diqqət yetirilir. Müəllif kredit fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinə yönəlmiş müxtəlif hüquqi aktları ətraflı araşdırır. Tədqiqat nəticəsində müəllif bu sahədə qanunvericilik sistemində mövcud olan boşluqları və ziddiyyətləri müəyyən edir. Müəllif belə bir nəticəyə gəlir ki, onların aradan qaldırılması üçün ölkədə kredit fəaliyyətinin normativ-hüquqi bazasının ayrı-ayrı komponentlərinin təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlərin görülməsi zəruridir.

Açar sözlər: kredit fəaliyyəti; hüquqi baza; qanun; bank; bank olmayan kredit təşkilatı; kredit ittifaqları.

Dünyada hər bir ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı onun maliyyə sistemi və bu sistemin vacib bir komponenti olan kredit fəaliyyəti mexanizminin səmərəli fəaliyyət göstərməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu nöqteyi-nəzərdən kredit fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatlar xüsusi rol oynayır. Kredit fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatlar və, ilk növbədə banklar, pul vəsaitlərinin cəlb edilməsinə və toplanması funksiyasını həyata keçirərək, onu fiziki şəxslər və təsərrüfat subyektləri üçün əsas vəsait mənbələrindən birinə çevirirlər. Kredit müxtəlif növ xidmətlərin, malların və s. nemətlərin əldə edilməsində vacib bir vasitə kimi çıxış edir və bununla yanaşı, onların istehsalı, mübadiləsi və istehlakını təmin edir. Kredit vəsaitləri investisiyaların mənbəyi, dövrüvvə vəsaitlərinin artırılması, kapital yatırımları, əsas fondların genişləndirilməsi və s. məqsədlərlə tətbiq olunur [7, s. 160]. Kredit fəaliyyəti kredit təşkilatları, o cümlədən kommərsiya bankları üçün əsas maliyyə alətini təşkil edir, çünki onlara yüksək gəlir mənbəyi kimi çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kredit fəaliyyətinə hələ qədim dövrlərdə rast gəlinirdi. Kredit əməliyyatları hələ eramızdan əvvəl 2-3 min illərdə həyata keçirilirdi. Belə ki, kredit fəaliyyəti Assuriyada, Babil və Qədim Misir kimi dövrlərdə mövcud olub. Babil hökmdarı Hammurabi qanunlarında kredit əməliyyatlarına aid olan borc münasibətlərini tənzimləyən normalara rast gəlmək olar. Məsələn, Hammurabi qanunlarının bir sıra maddələri (51, 66, 96, 102, 106, 107, 111, 113, 114 və s.) müxtəlif ticarət əməliyyatlarına, o cümlədən borc, kredit münasibətlərinin tənzimlənməsinə aiddir [5]. Kredit münasibətləri Qədim Yunanıstanda və Qədim Romada da geniş yayılmışdır. Tədricən, istehsalın formalaşması və ticarət əlaqələrinin inkişafı ilə bu alət ayrı-ayrı ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafının zəruri mənbəyinə çevrilirdi. Kredit bazarının peşəkar iştirakçıları

*İsmayılova Vəfa Natiq qızı - Bakı Dövlət Unversiteti, "Mülki hüquq" kafedrasının doktorantı (Azərbaycan).
E-mail: vafismayilova@gmail.com

kimi ilk kommersiya banklarının fəaliyyətinə artıq XVI əsrdə Avropada rast gəlmək olar. Müasir mənada kreditləşmənin tarixi sənaye inqilabı dövrünə gedib çıxır.

Azərbaycanda kreditləşmə maliyyə bazarının ən fəal inkişaf edən seqmenti kimi çıxış edir. Bu isə, öz növbəsində, kredit münasibətlərinin və kredit fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin daha da vacib əhəmiyyət kəsb etməsinə dəlalət edir və belə hüquqi tənzimlənmənin səmərəli mexanizminin yaradılmasını zəruri edir. Belə bir mexanizmin yaradılması və səmərəli fəaliyyət göstərməsi kredit fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin müvafiq normativ bazasının olması ilə əlaqədardır. Bu səbəbdən Azərbaycanda kredit fəaliyyətini və kredit münasibətlərini tənzimləyən normativ bazanın tədqiq edilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Kredit münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi məsələlərini tədqiq edərkən ilk növbədə belə tənzimlənmənin predmeti olan kredit fəaliyyəti anlayışını və onunla bağlı digər anlayışların hüquqi təhlilini aparmaq lazımdır. Ümumiyyətlə fəaliyyət anlayışı altında şəxsin və ya təşkilatın müxtəlif sahə və sferalarda hər hansı bir mənalı aktivliyini başa düşmək olar. Böyük Britaniyanın məşhur “Merriam Webster” Lügəti “fəaliyyət” anlayışını “*aktivliyin keyfiyyəti və ya vəziyyəti: müəyyən bir növ davranış və ya hərəkətlər*” kimi müəyyən edir [3]. “Fəaliyyət” anlayışının mənasına hələ Aristotelin əsərlərində rast gəlmək olar. “Metafizika” adlı əsərində, o qeyd edir ki, iş - məqsəddir, fəaliyyət isə - işdir, buna görə də “fəaliyyət” “işdən”dən törəmədir və “həyata keçirilməsinə” yönəlib (Metafizika, IX kitab, VIII fəsil) [4].

Kredit fəaliyyəti öz məzmununa görə iqtisadi fəaliyyət sferasına aiddir və müvafiq kredit təşkilatları tərəfindən hüquqi normalar və qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilən fəaliyyətdir. Azərbaycanda kredit fəaliyyətinin subyektləri qismində kredit təşkilatları çıxış edir. Kredit təşkilatı mahiyyət etibarilə fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi mənfəət əldə etmək olan Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının xüsusi razılığı (lisenziyası) əsasında kredit fəaliyyətini həyata keçirmək hüququna malik olan hüquqi şəxsdir. “Kredit təşkilatı” anlayışı həm banklar, həm də bank olmayan kredit təşkilatları üçün ümumiləşdirici xarakter daşıyır. 16 yanvar 2004-cü iltarixli Azərbaycan Respublikasının “Banklar haqqında” qanununda kredit təşkilatı anlayışının hüquqi tərifini qanunverici tərəfindən müəyyən edilmişdir. Belə ki, bu qanunun 1.0.17 maddəsinə uyğun olaraq “kredit təşkilatı” bank, xarici bankın yerli filialı və ya bank olmayan kredit təşkilatıdır [1]. Prinsipcə, kredit təşkilatlarının iki əsas tipini ayırd etmək olar. Bunlar bank qurumları və bank olmayan kredit təşkilatlarıdır. Ölkədə fəaliyyət göstərən bankları bir qrupa aid etmək olar. İkinci qrup bank olmayan kredit təşkilatlarını (BOKT) aid etmək olar. BOKT fərqləndirmək üçün əsas meyar yerləşdirilən vəsaitlərin mənbəyidir. Bank kreditləşməsi bank əmanətləri (depozitləri) şəklində və müştərilərin bank hesablarına daxilolmalar şəklində cəlb edilmiş vəsaitlərin yerləşdirilməsidir [6, s. 374-375]. BOKT bir neçə növünü qeyd etmək olar. Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərin kredit fəaliyyəti qanunla nəzərdə tutulmayıb. Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafından əmələ gələn müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşmaq məqsədilə, 10 dekabr 2004-cü ildə “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” qanunun yeni redaksiyası qəbul edilmişdir. Bununla yanaşı, 16 yanvar 2004-cü ildə “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunu da qəbul edilmişdir [5]. 18 mart 2009-cu ildə “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında” referendumla Milli Bankın adı dəyişdirilmiş və o “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı” adlandırılmışdır.

Kredit təşkilatlarının fəaliyyəti hazırda Azərbaycan Respublikasının müxtəlif hüquqi aktları ilə tənzimlənir və bu sahədə müəyyən hüquqi baza yaradılmışdır. Onların arasında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası xüsusi yer tutur. Belə ki, Konstitusiyasının 19-cu mad. II bəndində

göstərilir ki, pul nişanlarının tədavülə buraxılması və tədavüldən çıxarılması hüququnun yalnız Mərkəzi Banka mənsubdur. Həmçinin, Konstitusiyasının 59 m. hər kəsin öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək ayrıca və ya başqaları ilə birgə sahibkarlıq və ya qanunla qadağan olunmayan digər iqtisadi fəaliyyətlə məşğul ola biləcəyini müəyyən edir. Kredit fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinə yönəlmiş qanunvericilik sisteminə həmçinin, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, “Banklar haqqında” 16 yanvar 2004-cü il tarixli, “Mərkəzi Bank haqqında” 10 dekabr 2004-cü il tarixli, “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” 5 dekabr 2009-cu il tarixli və “Kredit ittifaqları haqqında” 2 may 2000-ci il tarixli qanunlardan və onlara uyğun olaraq Mərkəzi Bankın normativ xarakterli aktlardan, habelə Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq müqavilələr daxildir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin bu sahə ilə bağlı qəbul etdikləri qərarları da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi kredit fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini tənzimləyən hüquq normalarının şərhini ilə bağlı bir sıra qərarlar qəbul etmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 2016-cı il fevralın 3-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası yaradılmışdır. Lakin Azərbaycanda Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının fəaliyyəti onun tam səmərəsizliyini göstərdi və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 noyabr 2019-cu il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası ləğv edildi və bu orqanın səlahiyyətləri, Mərkəzi Banka verildi.

Azərbaycanda kredit təşkilatlarının əsas növləri banklar və bank olmayan kredit təşkilatları təşkil edir. Kredit fəaliyyətinin əsas məzmunu kreditlərin verilməsindən ibarətdir. Banklar, kommersiya kredit təşkilatları kimi, “Banklar haqqında” qanunun 32-ci m. ilə müəyyən edilmiş bütün növ bank əməliyyatlarını həyata keçirmək hüququna malikdirlər [7]. Belə ki, banklar, maliyyə bazarlarına nəzarət orqanından aldığı xüsusi icazəyə əsasən fəaliyyətə başlaya bilərlər. Ümumilikdə qeyd etmək olar ki, bankfiziki və hüquqi şəxslərdən əmanətlərə vəsait cəlb etmək üçün əməliyyatlar həyata keçirmək; bu vəsaitlərin qaytarılma, ödəniş, müddətli olması şərtləri ilə yerləşdirmək; fiziki və hüquqi şəxslərin bank hesablarının açılması və aparılması və s. əməliyyatlara dair müstəsna hüquqa malikdir.

Banklarla yanaşı kredit fəaliyyətini bank olmayan təşkilatlar (BOKT) da həyata keçirə bilərlər. BOKT xüsusi razılıq əsasında kreditlərin verilməsi və digər fəaliyyət növlərini həyata keçirilməsi üzrə ixtisaslaşmış qurumdur. BOKT-un fəaliyyəti “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” 25 dekabr 2009-cu il tarixli qanun ilə tənzimlənir [8]. Bununla belə, bu qanunun müddəaları kredit ittifaqları növündə olan BOKT-na şamil olunmur. 2023-cü ilə Azərbaycanda 51 BOKT fəaliyyət göstərirdi. Banklarla müqayisədə BOKT yalnız bir neçə bank əməliyyatlarını həyata keçirə bilərlər. Mərkəzi Bank BOKT-lərin, mərkəzi reyestrini tərtib edir və aparır.

BOKT kredit ittifaqları formasında da ola bilər. Belə növ təşkilatların fəaliyyəti “Kredit ittifaqları” haqqında 2 may 2000-ci il tarixli qanun ilə tənzimlənir. Bu qanuna əsasən “kredit ittifaqı” anlayışı altında mənafe ümumiliyi əsasında könüllü olaraq birləşən fiziki şəxslərin və (və ya) kiçik sahibkarlıq subyekti olan hüquqi şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərini cəmləşdirmək vasitəsi ilə özlərinin qarşılıqlı olaraq kreditləşdirilməsi başa düşülür. Kredit İttifaqı (Kİ) öz əmlakına malikdir, öz adından əmlak və qeyri əmlak hüquqları əldə edə bilər. Kİ məhkəmə orqanlarında iddiaçı və cavabdeh qismində çıxış edə bilər. Kİ yalnız sayı 11-dən az olmayan fiziki və (və ya) hüquqi şəxslər tərəfindən təsis edilə bilər.

Kredit fəaliyyəti həmçinin kredit kooperativləri tərəfindən də həyata keçirilə bilər. Belə növ kredit fəaliyyəti “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” qanun ilə tənzimlənir. Belə ki, bu

qanunun 7-ci m. müxtəlif növ istehlak kooperativləri sırasında kredit kooperativlərini də nəzərdə tutur. Kredit kooperativləri kooperativ üzvlərinin sərbəst pul vəsaitlərinin birləşdirilməsi, və öz üzvlərinə kredit verilməsini nəzərdə tutur. Göründüyü kimi, bu hal kredit kooperativlərinin kredit ittifaqları ilə birləşdirir.

Kreditlərin verilməsinə dair kredit fəaliyyəti göstərən təşkilatlara lombardlar da aid edilir. Düzdür, bu günə kimi Azərbaycanda lombardlar haqqında qanun hələ də qəbul olunmayıb. Hal-hazırda lombardların fəaliyyəti “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, “Lombardlar haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunu Milli Məclisdə artıq ikinci oxunuşda qəbul edilib. Bu Qanun layihəsi o cümlədən lombardlar tərəfindən kreditlərin verilməsi fəaliyyətinin nizamlanması və ona nəzarəti ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsini nəzərdə tutur. Lombardlar tərəfindən kreditlərin verilməsinə dair bir sıra hüquqi şərtləri və məhdudiyyətləri də qeyd etmək olar. Belə ki, lombard tərəfindən kreditlər 12 aydan artıq olmayan müddətə verilir. Digər bir şərt kreditin valyutası ilə əlaqədardır. Belə ki, lombard tərəfindən kreditlər Azərbaycan Respublikasının milli valyutası şəklində olmalıdır. Bununla yanaşı, digər bir hüquqi şərt lombard tərəfindən təminatlı kredit verilməməsi ilə əlaqədardır.

Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında kredit fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün formalaşmış normativ hüquqi baza mövcuddur. Belə kredit fəaliyyəti həm banklar, həm də bank olmayan müxtəlif kredit təşkilatları, o cümlədən kredit ittifaqları, kredit kooperativləri və lombardlar tərəfindən həyata keçirilir. Eyni zamanda, kredit fəaliyyətinin normativ bazasının ayrı-ayrı komponentlərinin təkmilləşdirilməsi zəruridir. Belə ki, Azərbaycanda lombardların fəaliyyətini, o cümlədən onların kredit fəaliyyətini tənzimləyən qanun qəbul edilmə mərhələsindədir.

Bibliografiya

1. “Banklar haqqında” 16 yanvar 2004-cü il Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2004, № 3, maddə 130
2. “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” 5 dekabr 2009-cu il Azərbaycan Respublikası Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2010, № 2, m. 72.
3. “Activity” Merriam-Webster.com Dictionary. Merriam-Webster. [Elektron resurs]. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/activity>.
4. Aristotle. *Metaphysics*. Translated by W.D. Ross. Book IX. Part VIII. [Elektron resurs]. URL: <http://classics.mit.edu/Aristotle/metaphysics.9.ix.html>
5. The Code of Hammurabi. Translated by L. W. King. [Elektron resurs]. URL: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>
6. Гасанов А.И. Банковское право Азербайджана: взгляд со стороны. 2-е изд., перераб. и доп.- Баку, 2013.- 531 с.
7. Муртазов А.А. Роль кредита в развитии рыночной экономики // Экономические науки. - 2013. № 8. - С. 159-163

Ismayilova V.N.*

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2023.72.108-113

UDC: 347

**Legal basis of implementation of credit activities
in the Republic of Azerbaijan**

Abstract: The article is devoted to the study of the legal basis of credit activity carried out by banks and other credit organizations. The author considers in detail the issues of formation and subsequent development of credit activity. Special attention in the article is devoted to the analysis of the formation of the legal basis of credit activity in the Republic of Azerbaijan. The author examines in detail various legal acts aimed at the legal regulation of credit activity. As a result of the conducted research, the author identifies existing gaps and contradictions in the legislation system in this area. The author comes to the conclusion that in order to eliminate them, it is necessary to take measures to improve separate components of the regulatory framework for credit activities in the country.

Keywords: credit activity; legal basis; law; bank; non-bank credit organization; credit unions.

References

1. "On Banks" Law of the Republic of Azerbaijan of January 16, 2004. Legislative Collection of the Republic of Azerbaijan, 2004. No. 3. Article 130 (in Azerbaijani).
2. "On non-bank credit institutions" Law of the Republic of Azerbaijan of December 5, 2009. Legislative Collection of the Republic of Azerbaijan, 2010. No. 2. Article 72 (in Azerbaijani).
3. "Activity" Merriam-Webster.com Dictionary. Merriam-Webster. Available at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/activity>.
4. Aristotle. Metaphysics. Translated by W.D. Ross. Book IX. Part VIII. Available at: <http://classics.mit.edu/Aristotle/metaphysics.9.ix.html>
5. The Code of Hammurabi. Translated by L.W. King. Available at: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>
6. Hasanov A.Sh. Banking law of Azerbaijan: a view from outside. 2nd ed., revised. and supplemented. Baku, 2013, 531 p. (in Russian)
7. Murtazov A.A. The role of credit in the development of a market economy // Economic Sciences Journal. - 2013. No. 8. - P. 159-163 (in Russian).

*Ismayilova Vafa Natig - Doctoral student of the Department "Civil Law" of the Baku State University (Azerbaijan).
E-mail: vafismayilova@gmail.com

Исмаилова В.Н.*

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2023.72.108-113

УДК: 347

Правовая основа осуществления кредитной деятельности в Азербайджанской Республике

Аннотация: Статья посвящена исследованию правовых основ кредитной деятельности, осуществляемой банками и другими кредитными организациями. Автор подробно рассматривает становление и дальнейшее развитие кредитной деятельности. В статье особое внимание уделяется анализу формирования правовой основы кредитной деятельности в Азербайджанской Республике. Автор подробно рассматривает различные правовые акты, направленные на правовое регулирование кредитной деятельности. В результате исследования автор выявляет пробелы и противоречия в законодательной системе в данной сфере. Автор приходит к выводу, что для их устранения необходимо принять меры по совершенствованию отдельных составляющих правовой базы кредитной деятельности в стране.

Ключевые слова: кредитная деятельность; правовая основа; закон; банк; небанковская кредитная организация; кредитные союзы.

Библиография

1. Закон Азербайджанской Республики «О банках» от 16 января 2004 года // Сборник законодательных актов Азербайджанской Республики, 2004 год, № 3, ст. 130 (на азерб. яз.).
2. Закон Азербайджанской Республики «О небанковских кредитных организациях» от 5 декабря 2009 года // Сборник законодательных актов Азербайджанской Республики, 2010, № 2, ст. 72 (на азерб. яз.).
3. “Activity” Merriam-Webster.com Dictionary. Merriam-Webster. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/activity>.
4. Aristotle. Metaphysics. Translated by W.D. Ross. Book IX. Part VIII. [Электронный ресурс]. URL: <http://classics.mit.edu/Aristotle/metaphysics.9.ix.html>
5. The Code of Hammurabi. Translated by L. W. King. [Электронный ресурс]. URL: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>
6. Гасанов А.Ш. Банковское право Азербайджана: взгляд со стороны. 2-е изд., перераб. и доп. - Баку, 2013. - 531 с.
7. Муртазов А.А. Роль кредита в развитии рыночной экономики // Экономические науки. - 2013. № 8. - С. 159-163.

*Исмаилова Вафа Натиг кызы - докторант кафедры «Гражданское право», Бакинский государственный университет (Азербайджан). E-mail: vafismayilova@gmail.com